

НЕОЛИБЕРАЛИЗМЪТ В ГЕРМАНИЯ:
ОРДОЛИБЕРАЛИЗМЪТ И
СОЦИАЛНОТО ПАЗАРНО СТОПАНСТВО

Философията:
предизвикателства
и перспективи

Николай Александров

NEOLIBERALISM IN GERMANY:
ORDOLIBERALISM AND
THE SOCIAL MARKET ECONOMY

Nikolay Alexandrov

Abstract. This article is devoted to German neoliberalism, which differs from the other national schools of the doctrine in question on the large scientific-theoretical array and the scientific-political science inherent in German social philosophers, which deals with the legal, economic and legal-political issues of democracy, market economy and the role of the state in a free society. One important feature of German neoliberalism, which emerges in the German universities, is emphasized, and besides being the most complex of all the national schools of neoliberalism and with the greatest number of theorists, it has for a long time maintained its objectivity and position on common sense, protecting the interests of all citizens, regardless of their property and social status. It also emphasizes that emblematic feature of German neoliberalism, according to which this national school does not deny the role of the state in social and economic life, but affirms it.

Key words: ordoliberalism, social market economy, economic freedom, economic humanism, competition, monopoly.

Предисторията на немския неолиберализъм не е свързана с дискусиите относно ползите и вредите от социалния либерализъм и резултатите от държавния интервенционализъм, както стоят нещата в САЩ и Англия. Това се дължи на факта, че Германия има свой особен път на развитие, при който дълго проточилата се феодална раздробеност не позволява на капитализма през XIX век да развие онези отрицателни страни, които откриваме в Англия и Франция в епохата на индустриалната революция. Още от самото си възникване, немският либерализъм се позиционира не толкова около въпроса

за икономическата свобода, както в Англия, колкото върху онези духовни феномени, които влияят на протичащите икономически процеси в Германия, за които говори Макс Вебер в своето изследване за немския капитализъм (Вебер 2005).

Верен на своите базови принципи, след Обединението на Германия през 70-те год. на XIX век, немският либерализъм не издига като основна цел осигуряването на икономическа свобода на стопанските субекти, а разработва концепцията за такъв вид капитализъм, при който държавата да бъде гарант на социално-икономическото развитие на страната. Така половин век преди кейнсианството немският либерализъм стига до идеята, че *не пазарът, а държавата трябва да балансира икономическите процеси в страната*.

Преосмислянето на целите и задачите на либерализма в Германия се налага след Първата световна война, когато страната преминава от кайзеровата империя към Ваймарската република. Тази трансформация се изправя пред редица сериозни проблеми, които не биват решени заради пораженията от войната, липсата на надеждна стратегия за тяхното преодоляване и отсъствието на обединяващ нацията лидер. В тази ситуация слабо място на управляващата тогава Демократична партия (СДПГ¹) е нейната социално-икономическа програма, която се стреми да обедини в едно цяло интересите на предприемачите, работниците и представителите на средната класа. На практика обаче тя не успява да направи нищо за подобряване положението на трудещите се и вместо това все повече навлиза в руслото на политиката на едрият капитал.

Анализирайки ситуацията в страната, немският социолог и икономист Валтер Ойкен (Ойкен 2002) отбелязва, че е налице пълен разпад на изкуството на управление, но това според него е само част от проблема. По-големият проблем е, че на фона на институционалния вакуум в Германия все още няма разработена адекватна доктрина, която да се превърне в движеща сила на националното развитие. Лутането между капитализма и марксизма само задълбочава и без това сложното положение (Ойкен 2002). Все в духа на тези проблеми през 1919 г. Франц Опенхаймер констатира, че националната политико-

¹ СДПГ – *Социалдемократична партия на Германия* (нем. Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD). – Б.а. Н.А.

номия в Германия страда от „неизлечима болест“, причината за която е неспособността на немската историческа школа да разработи общи теоретични рамки за обосноваване на стопанските взаимовръзки на тогавашния капитализъм. Опенхаймер пледира за изграждане на нова политикономическа система, способна да даде убедително тълкуване на промените в *следвоенното обществено развитие* и да разработи нова концепция за мястото и ролята на националната икономика в него. Търсенето на нова парадигма протича в атмосфера на напрегнати дискусии относно възможното преустройство на социалната и икономическата система на Ваймарската република, като споровете се фокусират основно около въпросите за *плановата система, корпоративното пазарно стопанство, социалната държава, картелите и бъдещето на капитализма в Германия*.

Постмарксисткият анализ на капитализма на немската историческа школа през 20-те и 30-те год. на ХХ век не се изчерпва единствено с критика на научните постулати на Карл Маркс, а разработва нови аспекти на теорията за пазарното стопанство. Важна роля в това отношение изиграва интелектуалното наследство на Макс Вебер, в изследвания на когото се подчертава значението не само на материалните фактори върху формирането на капитализма, сочени от Карл Маркс, но и на духовните фактори в лицето на науката, религията и философията, които също оказват сериозно влияние върху развитието на пазарно-стоковото стопанство. Подобно на Хегел и Вебер *тълкува държавата преди всичко като „духовен феномен“* (Вебер 2005), в чиито основи стоят определени идеи, ценности и нагласи, около които човешката маса се организира като народ и нация.

Важен принос във формирането на немския неолиберализъм има Фрайбургската школа, чиито представители са професори от университета в южногерманския град Фрайбург. Най-известни представители на тази школа са Валтер Ойкен, Вилхелм Рьопке, Франц Бьом, Фридрих Луц, Ханс Вилгердот, Алфред Шулер, Ерих Хопман, Манфред Щрайд и Валтер Освалд. Въпреки широкия кръг от представители ключовата роля в развитието на Фрайбургската школа принадлежи на Валтер Ойкен, който пръв излага в системен вид учението за *стопанските системи* и разработва *принципите на взаимосвързаната и комплексна икономическа политика*. Впоследствие

Фрайбургската школа се превръща в крупен център на световното неолиберално движение, известно като „немски неолиберализъм“ или „ордолиберализъм“, по името на философското списание „Ордо“.

Немският неолиберализъм възниква паралелно с кейнсианството като реакция на социално-философската мисъл в Германия срещу икономическата депресия от 1929–1933 г., която подкопава всички представи на класическата теория за саморегулиращия се капитализъм. Ако кейнсианската теория пледира за по-широка намеса на държавата в стопанските отношения, то *основоположниците на немския неолиберализъм насочват усилията си в търсене на нов (среден) път на икономическо развитие, различен от този на социализма и капитализма*. За тях основен източник на всички беди на капитализма е монополизацията на стопанството и подкопаването на основите на честната конкуренция, което неизбежно води до нарушаване на пазарните регулатори на производството.

В началото на 30-те год. на XX век над демокрацията във Ваймарската република надвисват облаците на националсоциализма, който въпреки съществуващите към момента учения успява да си пробие път в политическия живот на Германия. Безпокойството сред либералите в Германия нараства рязко в средата на 1932 г., когато от власт бива свален канцлерът Хайнрих-Мария Брюнинг, а формирането на новия кабинет бива поверено на реакционера интригант Франц фон Папен, открит враг на републиката и демокрацията. След юлските избори през 1932 г. немските либерали едва се задържат в Райхстага, получавайки всичко на всичко 4 депутатски места. Усещайки опасността, левите сили алармират Германия за пълзящото задушаване на демокрацията. Те се надяват, че 1933 ще стане година на демократичното пробуждане на немския народ, но действителността опровергава жестоко техните илюзии. Търсейки обяснение на тези събития, след години изследователите ще стигнат до заключението, че *след Първата световна война немското общество се е оказва все още неподготвено за парламентарна демокрация*. В тази ситуация новият демократичен ред, образно казано, е „нахлузен“ върху старото социално тяло на Германия. Зад фасадата на демокрацията в страната продължават да тлеят старите противоречия, към които се добавят и нови в лицето на революционните брожения. Най-големият недостатък на демокрацията

на Ваймарската република се състои в това, че по-голямата част от *гражданите не намират въпросния строй нито за желан, нито за необходим*. Националсоциализмът и човеконенавистната политика на Адолф Хитлер довеждат Германия до следващата голяма катастрофа, още по-мощна и по-дълбока от Първата световна война, тъй като половината от страната е срината, а значителен процент от работоспособното мъжко население загива по бойните полета. Към това се добавя и разделянето на Германия на две идеологически противопоставени държави – ГДР и ФРГ. Така за сетен път става ясно, че историята е отсъдила на Германия да се разкъсва вечно между Изтока и Запада.

Възраждането на Западна Германия и включването ѝ в системата на демократичните страни се дължи на няколко основни фактора. В икономически аспект следва да се отчете помощта по плана „Маршал“, чрез който от 1948 до 1952 г. САЩ насочват във ФРГ 3,5 млрд долара във вид на финансови кредити и доставки на оборудване. И ако в началото на 1948 г. промишленото производство в ФРГ е 63% от равнището на 1936, то в началото на 1950 вече достига предвоенното равнище. Този икономически подем остава в историята като „немско икономическо чудо“ (на нем. *Wirtschaftswunder*) и за негов стратег се сочи икономистът политик Лудвиг Ерхард, който чрез проведената от него парична реформа и чрез активно прилагане на доктрината на „социалното пазарно стопанство“ успява да направи от ФРГ развита модерна страна.

Вилхелм Рьопке и Александър Рюстов са едни от най-ранните представители на немския неолиберализъм, които в епохата на Третия райх се намират в принудителна емиграция извън пределите на фашистка Германия. Двамата учени се обявяват не само срещу прекалената активност на държавата в стопанската сфера, но и срещу *капиталистическите и социалистическите форми* на икономика в техния „чист вид“. Стремейки се да преодолеят идеологическата корелация „ляво–дясно“, Рьопке и Рюстов разработват концепцията за т.нар. *трети път на развитие, който по-късно бива наречен „икономически хуманизъм“*. Тази концепция в немалка степен оказва влияние при изграждането на идеологическите основи на обществено-икономическия строй във ФРГ. Споделяйки тезата, че силната

държава трябва да се съхрани, за да опазва и поддържа конкурентния ред, Рьопке и Рюстов заедно с това се обявяват и в защита на принципа на индивидуална свобода, съгласно който индивидът би следвало да има преимущество над колектива и държавата. По тяхно мнение свободата на човека като основен стопански субект е не само ключова ценностна категория, но и важно условие за изграждане на ефективен икономически строй.

Изхождайки от идеята, че смисълът на стопанския живот е да съдейства за *социалната интеграция* на обществото, Вилхелм Рьопке изследва предпоставките, които биха могли да съдействат за нейната практическа реализация. Като най-важна сред тях той сочи наличието на свободна държава, разполагаща с легитимни правомощия, утвърдени с общото съгласие на всички граждани. Установеният от гражданските структури ред в икономиката и обществото трябва да гарантира свободата на индивида и да се основава на пазарното стопанство и демокрацията. В този план държавата трябва да се концентрира върху защитата на принципите на свободния пазар и свободната конкуренция, а не да се намесва в стопанския живот. Държавата също така е длъжна да защитава и демократичните устои на страната в рамките на законово установените принципи и норми.

Рьопке е против идеализирането на пазара и превръщането му в самоцел – пазар заради самия пазар. За него приоритетът винаги е на страната на обществения ред, определящ особеностите на пазара, на които самият пазар следва да служи (Рьопке 2002). Този ред си има своята специфика, която се определя от състоянието на морала и нравствените ценности в социума. Пазарната икономика на едно напълно атомизирано и отчуждено общество, отличаващо се с големи социални контрасти и постоянна икономическа несигурност, значително би се различавала от пазарна икономика на едно интегрирано общество, в което съществува широко разпределение на собствеността и устойчиви източници на доходи, даващи опора на отделния човек и семейството.

Още в периода на националсоциализма основателят на Фрайбургската школа Валтер Ойкен се обявява открито срещу господството на тоталитарната държава с присъщото ѝ централизирано стопанство, на което той противопоставя свободното пазарно стопанство

в качеството на идеален икономически модел, който се регулира чрез свободната конкуренция и свободното ценообразуване. В своя фундаментален труд *Основи на националната икономика* Ойкен прави опит за многоаспектен анализ на различните форми на пазари и типове стопанства, определяйки основните методи за изследване на стопанските системи с цел обосноваване на най-ефективната икономическа политика, която ще способства за утвърждаване на най-добрия обществено-политически ред. Опирайки се върху методологията и теорията на познанието на М. Вебер, Ойкен разработва концепцията за *идеалните типове стопанства*, която в условията на реализирането на ръководните принципи на ордолиберализма би могла да стане основа за формирането на *третия път* на социално-икономическо развитие между социализма и радикалния капитализъм от типа *laissez-faire*.

Съгласно учението на Валтер Ойкен в социално-икономическата история на човечеството се наблюдават два *идеални типа* икономически системи:

- Конкурентно-пазарна икономика.
- Централно-управляема икономика.

Решаващ критерий в тази категоризация са формите за управление на икономиката, способите на производство и характерът на собствеността. В съответствие с този подход социалистическата икономика, икономическият модел на древен Египет, феодалните стопанства и икономическият строй на фашистка Германия се трактуват като *разновидности на централно-управляемото стопанство*, което, за разлика от пазарното, разпределя ресурсите не чрез пазара с присъщия му механизъм за свободно ценообразуване, а чрез *директен контрол* върху производството от страна на командния орган. Тук стопанството съществува във вид на абсолютна командна икономика, в която държавата определя до най-малки детайли дейността на предприятията, изключвайки действието на т.нар. пазарен механизъм.

В контекста на учението за идеалните типове стопанства В. Ойкен разработва класификация на различните форми на централно управляемите стопанства, разграничавайки четири различни форми:

- Тотално централизирано стопанство, което е лишено от каквато и да е свобода на икономическите действия.

- Централно управляемо стопанство със свободен обмен на потребителски стоки.
- Централно управляемо стопанство със свободен избор на професии и работни места.
- Централно управляемо стопанство със свободен избор на потребителя (Ръопке 2002).

Противопоставянето на конкурентно-пазарното и централно управляемото стопанство е изходен пункт в теорията за *социалното пазарно стопанство*. Съгласно учението на западногерманските неолиберали тъкмо съчетанието на пазарната система, осигуряваща висока икономическа ефективност, със социална роля на силната държава, гарантираща пълна заетост и справедливост в разпределението на доходите, е крайгълният камък на концепцията за социалното пазарно стопанство. В това отношение немският неолиберализъм внася свой специфичен привкус в разбирането за ролята на държавата по отношение на развитието на обществото. Така, макар и да отхвърля учението за държавния интервенционализъм и плановия капитализъм (кейнсианството), Ойкен стига до заключението, че стабилният обществен ред, основан върху пазарното общество, *не може да бъде гарантиран без балансиращата роля на държавата*.

Разсъждавайки върху проблемите на икономиката и стопанството, Фридрих Луц се отнася скептично към присъщата за класическия либерализъм идея, че добрият стопански ред може да възникне от само себе си, като резултат от индивидуалните стремежи на участниците в пазарния процес. Противно на това схващане, ученият защитава гледището за нуждата от държавата като институция, призвана да внася определен ред в пазарната система чрез водената от нея политика. Близка до тази на Луц е позицията на Ойкен, който в *Основни принципи на икономическата политика* (1952; Ойкен 1995) прави опит за оформяне контурите на желания конкурентен ред, отправяйки съответните препоръки към икономическата политика на държавата. Определяйки ролята на държавата в качеството ѝ на ключова сила, налагаща реда в свободната конкуренция, немският учен формулира два ключови критерия, на които трябва да отговаря държавната икономическа политика, а именно:

- Политиката на държавата трябва да бъде насочена към това да разпусне икономически властващите групировки или да ограничи техните функции.

- Политико-икономическата дейност на държавата трябва да бъде насочена към създаване на форми на икономически ред, а не към регулиране на самия икономически процес.

В този контекст Ойкен излага основните принципи, на които трябва да отговаря държавната политика в сферата на гарантиране на конкуренцията и стимулирането на развитието:

- „въвеждане на дееспособен механизъм на конкурентните цени;
- предимство на паричната политика (осигуряване на стабилност на ценността на парите);
- свободен достъп до пазарите (отворени пазари);
- частна собственост;
- свобода на договорите;
- лична имуществена отговорност на всички участници в стопанската дейност;
- постоянство и последователност на икономическата политика (като необходимо условие за инвестиционната активност)“ (Ойкен 1995).

Валтер Ойкен отделя внимание и на социалния въпрос, но се отнася критично към традиционната социална политика, която налага на гражданина задължително застраховане, ограничавайки по този начин неговите права и свободи, правейки го насилствено зависим от държавата. Ойкен смята, че е нужен нов тип социална политика, който да даде възможности на индивида сам да защити своето социално благополучие и едва когато тези възможности се изчерпят или пък са недостатъчни, държавата да има право да окаже нужната конкретна помощ.

Значително по-радикален в схващанията си за социалната политика е привърженикът на социаллибералните идеи Алфред Мюлер-Армак (професор в Кьолнския университет), създател на концепцията за *социалното пазарно стопанство* (Мюлер-Армак 2007). Неговите социално-философски възгледи в много отношения кореспондират със схващанията на фрайбургските професори, но не са тъждествени с тях. Изпитвайки осезаемото влияние на християнската социална

етика, Мюлер-Армак се стреми да свърже принципите на пазарната свобода с принципа на социалното равенство. Така редом с централната идея на фрайбургските ордолиберали, състояща се в осигуряването на свобода, Мюлер-Армак въвежда втората равнозначна цел на немския неолиберализъм – осигуряването на социална справедливост. В този план той защитава гледището, че *свободата сама по себе си може да си остане празна дума, ако не бъде свързана със социалната справедливост*. Затова наравно със свободата социалната сигурност трябва да бъде превърната в естествена съставна част на обществено-икономическата система. В този ред на мисли Мюлер-Армак заявява, че пазарната икономика трябва да бъде поставена в служба на социалните цели.

Алфред Мюлер-Армак определя собствената си концепция за социалната пазарна икономика като *иреническа* (от нем. Irenisih – ‘миролюбив, стремящ се към мир’), тъй като тя, според него, съчетава в себе си принципа на свободния пазар с принципа на социалното равновесие. Терминът „социална пазарна икономика“ се използва и от икономиста социолог Лудвиг Ерхард (канцлер на ФРГ от 1963 до 1966 г.), тъй като изглежда подходящ не само в икономически, но и в политически план. По време на федералните избори през 1949 г. този термин добива гражданственост в политиката на ФРГ чрез т.нар. „Дюселдорфски тезиси“ на ХДС (Християндемократическия съюз). Чрез тези тезиси въпросното понятие става известно на широката общественост като концептуално нов подход в икономическата политика на Лудвиг Ерхард и неговата партия. Първоначално това словосъчетание бива подложено на остра критика от страна на социалдемократите и профсъюзите, които разпознават в него „евфемизъм“ и пропагандистки лозунг. Сред предприемачите и икономическите либерали се появяват опасения, че заради определението „социална“ в обществото могат да възникнат очаквания, които ще възпрепятстват икономическия прогрес или пазарната конкурентноспособност. Тези критични нагласи обаче по никакъв начин не попречват на политическия успех на новата социално-икономическа доктрина, превърнала ФРГ в държава на всеобщото благосъстояние, което класиците на либералната доктрина наричат *welfare state*.

Безспорно достойнство на немския неолиберализъм е фактът,

че ФРГ става първата страна, закрепил в Конституцията си ценностите на социалната държава. Чл. 20 на приетата през 1949 г. Конституция гласи, че ФРГ е *демократична и социална държава*, а чл. 28 съдържа формулата за *социалната правова държава*. Един от централните акценти в Конституцията е правото на гражданите на социални гаранции, което държавата трябва да защитава. В тази ситуация социалните гаранции не просто придобиват правни основания, но и се превръщат във водещ приоритет. Двете понятия „*правова държава*“ и „*социална държава*“ стават равноправни и неразделими.

Понятието „социално пазарно стопанство“ се оказва доста по-гъвкаво от първоначалните прогнози, защото в процеса на неговата практическа реализация този израз дава възможност на едни политици да поставят ударението върху прилагателното „социално“, а на други – върху словосъчетанието „пазарно стопанство“. Двойственият характер на това понятие, което е усещал и самият Алфред Мюлер-Армак, допуска алтернативно развитие в рамките на една и съща концепция, в зависимост от това дали в обществото доминират социалните елементи, или елементите на пазарното стопанство.

Амбивалентността на понятието „социално пазарно стопанство“ му позволява да служи като форма за интеграция на иначе противоположни социални интереси. Тази умиротворяваща функция, според Мюлер-Армак, е благоприятна почва за политически компромиси. Така например в програмния документ на ХДС „Дюселдорфските основни принципи“ използването на израза „социално пазарно стопанство“ дава възможност програмата да се идентифицира както с крилото на собствениците на предприятия във въпросния съюз, така и с представителите на наемния труд.

Заемайки длъжността на държавен секретар на Федералното министерство на икономиката на ФРГ, Алфред Мюлер-Армак влиза в тясно сътрудничество с Лудвиг Ерхард. Този факт дава основание да се предполага, че Ерхард е внесъл политически корекции в проекта за социалното пазарно стопанство. Разногласията, възникнали между теоретика Мюлер-Армак и политика прагматик Ерхард, стават очевидни, когато първият обосновава своята гледна точка върху целесъобразността на т.нар. „втората фаза“ на социалното пазарно

стопанство, предвиждаща допълнителни реформи в областта на социалната политика. От своя страна обаче, Лудвиг Ерхард не вижда необходимост от по-нататъшни реформи, още повече, че като икономист той в по-голяма степен е „либерален“, отколкото „социален“. Въпреки това искането на Мюлер-Армак за увеличаване на възможността повече хора да получават образование е реализирано десет години по-късно, по време на управлението на социалдемократите.

По мнението на Алфред Мюлер-Армак важен инструмент на държавната намеса в процеса на преразпределение на богатата се е данъчното облагане. То трябва да се регулира в съответствие с икономическата ситуация – за стимулиране или сдържане на личната инициатива, за уравновесяване на търсенето и предлагането в съответствие с равнището на доходите и националната структурна политика на държавата. Всичко това трябва да бъде насочено за достигане на основната цел на държавното управление – провеждане на социално ориентирана политика. Важен принцип на данъчната политика за Мюлер-Армак е и стимулиране дейността на индивидите с цел повишаване на националното благосъстояние. Разходите на държавата за социални нужди, счита той, трябва да бъдат целенасочени и да отговорят на две основни цели – *социално изравняване и стимулиране на инициативи*.

След оставката на канцлера Лудвиг Ерхард през 1966 г. *в социалната политика на ФРГ се извършва завой към кейнсианския модел*. От този момент в по-нататъшната история на ФРГ държавата действително поема върху себе си ролята на разпределител на националните доходи. Социалните привилегии на трудещите са обявени за неприкосновени, а пакетът от социални услуги постепенно нараства, независимо от икономическата ситуация в страната. В резултат от ръста на общото благосъстояние промишлените работници престават да бъдат приоритетна група на социалното осигуряване. Самата система за социално осигуряване, въведена след 1957 г., интензивно се развива, конкретизира и приспособява към нуждите на високо индустриализираното общество. Така от 1957 до 2007 г. Бундестагът приема ок. 70 закона, допълнения и поправки към тях, регулиращи социалните отношения в Германия. Заедно с това от 1973 до 2003 г. е проведена систематизация на социалното законодателство с общ обем 12 тома.

За дълъг период ФРГ е една от най-добрите в социално отношение страни, гарантираща висока степен на икономическа сигурност и социална защитеност. В началото на 90-те години на XX век системата показва първите признаци на умора. Причината за това е комплексна, но един от основните фактори е Обединението на Източна и Западна Германия. Според първоначалните прогнози на експертите икономическата трансформация на източните територии би трябвало да продължи не повече от 2–3 години, за което ще бъдат достатъчни 115 млрд. марки. Тези предположения обаче се оказват пресилено оптимистични, тъй като общият обем от инвестиции в присъединените провинции за периода 1991–2008 г. възлиза на 1300 млрд. евро.

От 80-те години на XX век Германия започва да се приспособява към потребностите на глобалния пазар, провеждайки структурни реформи в икономиката, нуждаеща се от все повече нови инвестиции. В резултат на оптимизирането на пазара на труда в страната се появява постоянен контингент от безработни граждани. Така в края на 80-те год. безработните са 2 млн. души, а в края на 90-те и началото на 2000 г. безработицата продължава да расте, достигайки своя максимум през периода 2003–2006 г., когато броят на безработните в страната достига 5,5 млн. души. След предприетите мерки в тази насока през 2009 нивото на безработицата спада до 3,5 млн. души, а през 2012 г. намалява до 2,9 млн.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

1. **Вебер 2005:** Вебер, М. *Протестантската етика и духът на капитализма*. София. // **Veber 2005:** Veber, M. *Protestantskata etika i duhat na kapitalizma*. Sofia.

2. **Грей 1991:** Грей, Дж. *Либерализмът*. София. // **Grey 1991:** Grey, Dzh. *Liberalizmat*. Sofia.

3. **Мюлер-Армак 2007:** Мюллер-Армак, А. *Социално рыночно хозяйство*. Москва. // **Myuler-Armak 2007:** Myuller-Armak, A. *Sotsialnoye rynochnoe hozyaystvo*. Moskva.

4. **Ойкен 1995:** Ойкен, В. *Основные принципы экономической политики*. Москва. // **Oyken 1995:** Oyken, V. *Osnovnyye printsipy ekonomicheskoy politiki*. Moskva.

5. **Ойкен 2002:** Ойкен, В. Структурные изменения государства и кризис капитализма. *Теория хозяйственного порядка. „Фрайбургская школа“ и немецкий неолиберализм.* Москва. // **Oyken 2002:** Oyken, V. Strukturnye izmeneniya gosudarstva i krizis kspitalizma. *Teoriya hozyaystvennogo poryadka. “Frayburgskaya shkola” i nemetskiy neoliberalizm.* Moskva.

6. **Рьопке 2002:** Рёпке, В. Коренные вопросы хозяйственного порядка. *Теория хозяйственного порядка. „Фрайбургская школа“ и немецкий неолиберализм.* Москва. // **Ryopke 2002:** Ryopke, V. Korennyye voprosy hozyaystvennogo poryadka. *Teoriya hozyaystvennogo poryadka. “Frayburgskaya shkola” i nemetskiy neoliberalizm.* Moskva.

7. **Фон Мизес 2007:** Фон Мизес, Л. *Либерализм.* Москва. // **Fon Mizes 2007:** Fon Mizes, L. *Liberalizm.* Moskva.

8. **Хопманн 2002:** Хопманн, Э. Мораль и рыночная система. *Теория хозяйственного порядка. „Фрайбургская школа“ и немецкий неолиберализм.* Москва. // **Hormann 2002:** Hormann, E. Moraly i rynochnaya sistema. *Teoriya hozyaystvennogo poryadka. “Frayburgskaya shkola” i nemetskiy neoliberalizm.* Moskva.